

Mikołaj Kopernik – z zawodu lekarz, z zamiłowania astronom

Powszechnie znane są osiągnięcia Mikołaja Kopernika jako wielkiego astronoma, który wstrzymał Słońce i poruszył Ziemię. Wiadomo bowiem, że w swoim dziele *O obrotach ciał niebieskich* dał on podstawy do obowiązującego do dzisiaj heliocentrycznego układu Wszechświata. Natomiast niewiele osób zdaje sobie sprawę, że Mikołaj Kopernik przez ponad 40 lat uprawiał praktykę lekarską, będąc wówczas jedynym lekarzem na Warmii. Opowieść jak do tego doszło trzeba rozpocząć od urodzin Mikołaja Kopernika 19 lutego 1473 r. w Toruniu.

Jego ojciec, także Mikołaj, był kupcem prowadzącym handel z Gdańskiem, a matką była Barbara pochodząca z rodu Watzenrode. Niestety ojciec Mikołaja zmarł dosyć wcześnie, bo w roku 1483, osierocając żonę i czwórkę dzieci (dwie córki i dwóch synów). Matka Kopernika sprzedała wówczas cały majątek, który pozostał po mężu i przeniosła się do Włocławka pod opiekę swego brata Łukasza Watzenrode, późniejszego biskupa warmińskiego. We Włocławku Mikołaj rozpoczął edukację w tamtejszej szkole katedralnej. Jego nauczycielem był Mikołaj Wodka z Kwidzyna, który był znanym humanistą, astronomem i lekarzem. Zapewne zaszczerpił w swoim uczniu zamiłowanie do nauki oraz rozbudził zainteresowanie zarówno astronomią, jak też medycyną. Należy zresztą pamiętać, że w owych czasach, przypadających na schyłek średniowiecza, istniały bardzo ścisłe związki pomiędzy astronomią, astrologią i medycyną. Panowało powszechne przekonanie, że ciała niebieskie, a w szczególności położenie oraz ruchy gwiazd i planet wywierają bezpośrednio wpływ na zdrowie człowieka. W 1491 r. Mikołaj Kopernik wraz ze swym starszym bratem Andrzejem rozpoczął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Bracia studiowali sztuki wyzwolone, co odpowiadało według

niektórych badaczy kopernikowskich studiom na Wydziale Filozofii. Spędzili w Krakowie blisko 5 lat w okresie 1491-1495, a na program ich studiów składały się tzw. *trivium* (gramatyka, retoryka i dialektyka) oraz *quadrivium* (arytmetyka, geometria, muzyka i astronomia). Warto nadmienić, że był to okres rozkwitu Uniwersytetu Jagiellońskiego, a wykłady prowadzili min. znakomici astronomowie: Jan z Głogowa i Wojciech z Brudzewa oraz matematycy: Bernard z Biskupnego i Wojciech Krype z Szamotuł. Profesorami w tej znamenitej Uczelni byli także geograf Wawrzyniec Korwin oraz jeden z najwybitniejszych humanistów, przyrodnik i lekarz – Jan Ursinus. Ukończenie przedstawionego powyżej programu studiów stanowiło podstawę do podejmowania dalszych, tym razem już ukierunkowanych studiów teologicznych, medycznych lub prawniczych. Wiosną 1495 r. Mikołaj Kopernik powrócił do swego wuja Łukasza Watzenrode, który pełnił już wówczas funkcję biskupa warmińskiego. Jeszcze tego samego roku opiekujący się młodym Mikołajem wuj wysłał go na studia prawnicze w Uniwersytecie w Bolonii. Mikołaj spędził we Włoszech łącznie blisko 4 lata, słuchając wykładów wielu znakomitych uczonych w Bolonii, a także w Rzymie. Pośród znakomości, z którymi zetknął się wówczas wymienić należy przede wszystkim astronoma Domenico Maria Novara, który miał niewątpliwie ogromny wpływ na dalsze dokonania Kopernika w tym zakresie. Po powrocie do Polski Mikołaj Kopernik został mianowany kanonikiem w kapitule katedralnej we Fromborku. W dzisiejszych czasach trudno sobie wyobrazić kanonika bez wyższych święceń kapłańskich. Inaczej było na przełomie XV i XVI w., kiedy to kanonikami zostawały także osoby świeckie. Otrzymanie stanowiska kanonika oznaczało po prostu synekurę zapewniającą stałe źródło dochodów. Tak było też w przypadku Kopernika, któremu dochody z tego tytułu były stałym źródłem utrzymania do końca życia. Należy także wyjaśnić, że Mikołaj Kopernik złożył jedynie śluby diakońskie, natomiast nigdy nie przyjął wyższych święceń kapłańskich. Po powrocie do kraju w 1501 r. Mikołaj niezwłocznie wystąpił do kapituły warmińskiej o sfinansowanie dalszych studiów we Włoszech. Kapituła wyraziła zgodę, ale pod warunkiem, że tym razem Kopernik jako przedmiot studiów wybierze medycynę. Można zatem rozumując naszymi kategoriami uznać, że przysły medyk uzyskał stypendium fundowane od swoich współbraci z kapituły. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż na Warmii nie było wówczas ani jednego lekarza, a zarówno biskup warmiński, jak też członkowie kapituły należeli do osób zaawansowanych wiekiem, dręczonych różnymi dolegliwościami. Trudno się zatem dziwić chęci posiadania w swoim gronie wykształconego lekarza. Tym razem wybór padł na Padwę i Kopernik w październiku 1501 r. rozpoczął studia medyczne na tamtejszym uniwersytecie. Wybór ten nie był przypadkowy, albowiem Padwa cieszyła się powszechną sławą w Europie jako jeden z najlepszych ośrodków uniwersyteckich, a nauczanie medycyny stało w nim na bardzo wysokim poziomie. W owym czasie pośród wykładowców były takie znakomości jak dla przykładu anatomowie: Marco Antonio della Torre czy Gabriele Zerbi. Traktaty pierwszego z nich były

Fot. 1. Portret Mikołaja Kopernika z konwaliami symbolizującymi medycynę

ilustrowane szkicami przygotowanymi przez zaprzyjaźnionego wielkiego artystę Leonardo da Vinci. Pośród profesorów zajmujących się medycyną teoretyczną byli m.in. Girolamo de Urbino, Philippe Pomodora oraz Girolamo Piedemonte. Natomiast praktycznej medycyny nauczali m.in.: Alessandro Benedetti, Giovanni Aquila, Girolamo Fracastoro, Pietro Trapolini, a także Bartolomeo da Montagno młodszy. Jak widać z danych przedstawionych poniżej program studiów medycznych odbiegał dalece od dzisiejszych kanonów wiedzy. Pierwszy dwuletni okres wiedzy teoretycznej polegał bowiem na studiowaniu i komentowaniu dzieł trzech uznanych klasyków, które stanowiły wykładnię wiedzy medycznej. Należeli do tej trójcy: Hipokrates, Galen i Awicenna. Dopiero na trzecim roku wprowadzane były do wykładów elementy wiedzy praktycznej, do których zaliczano anatomię z elementami chirurgii, a także wiedzę o gorączce i chorobach specjalnych. Odbycie tych trzyletnich studiów uzupełnionych praktyką pod nadzorem jednego z wybitnych lekarzy umożliwiało otrzymanie stopnia licencjata, co upoważniało do wykonywania praktyki lekarskiej. Zgodnie z dostępnymi dokumentami na ten temat Mikołaj Kopernik na tym etapie ukończył swoją edukację medyczną, uzyskując *veniam practicandi*. Nie wiadomo bowiem, aby uzyskał stopień doktora medycyny. Na dodatek akta medyczne uniwersytetu w Padwie za okres 1503-1507 zaginęły i trudno jednoznacznie potwierdzić lub zaprzeczyć zdobycie stopnia doktora medycyny przez naszego znakomitego astronoma. W szeregu dokumentów Kopernik jest wprawdzie określany jako doktor, ale pamiętać należy, iż przerywając na kilka miesięcy studia medyczne, zdobył na Uniwersytecie w Ferrarze stopień doktora prawa kanonicznego. Było to ukoronowanie jego studiów odbytych uprzednio w Bolonii. Tak czy inaczej Mikołaj Kopernik, uzyskując stopień licencjata, mógł w pełni zajmować się praktyką lekarską co czynił od czasu powrotu do kraju w 1504 r.

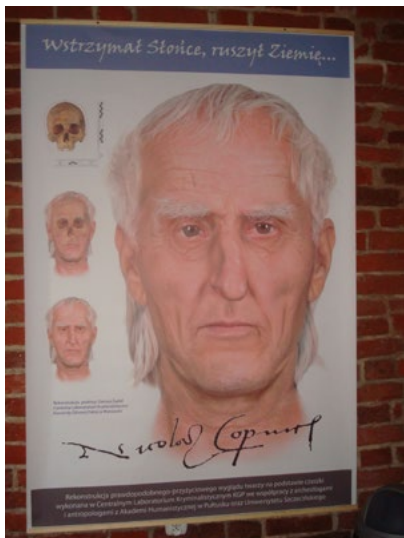
Praktyka lekarska Mikołaja Kopernika

Po przyjeździe do Polski Kopernik został lekarzem kapituły warmińskiej. Jednocześnie stał się sekretarzem i przybocznym lekarzem swego wuja, biskupa warmińskiego, Łukasza Watzenrode. Do 1512 r. urzędował w siedzibie biskupów – Lidzbarku Warmińskim. W tym czasie rozwinął rozległą praktykę lekarską, a w wolnych chwilach zajmował się ukochaną astronomią. Pomimo wysiłków Mikołaja, jego wuj coraz bardziej zapadał na zdrowiu i zmarł w 1512 r. W tym samym roku Mikołaj Kopernik przeniósł się do Fromborka, w którym pozostał aż do śmierci. W zamku we Fromborku do dzisiaj istnieje wieża, z której Kopernik dokonywał swoich obserwacji astronomicznych i dokonywał obliczeń matematycznych. Jak wiadomo zakończyły się one ustaleniem obowiązującej do dzisiaj heliocentrycznej teorii budowy Wszechświata. Podczas pobytu we Fromborku Mikołaj prowadził ożywioną praktykę lekarską. Do jego pacjentów należeli kolejni biskupi warmińscy: Fabian Łuzjański, Maurycy Ferber i Jan Dantyszek. Istnieją także dowody, iż służył pomocą medyczną także swoim współpracownikom z kapituły. Pośród

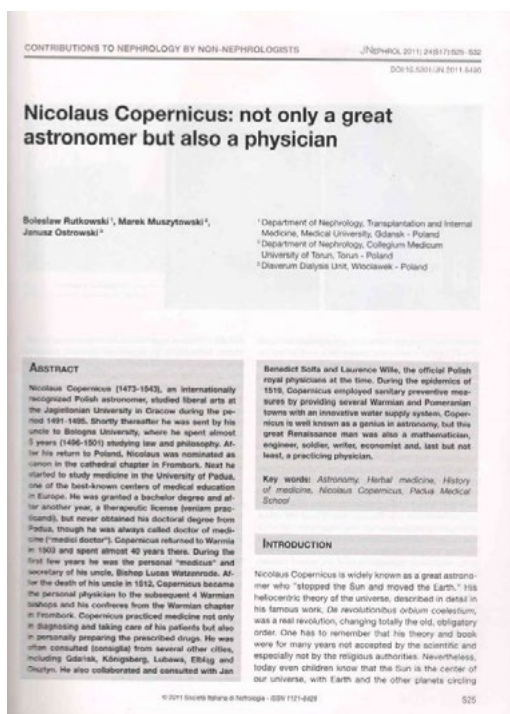
Fot. 2. Kaplica św. Anny, w której za czasów Kopernika mieścił się Szpital św. Ducha, a obecnie znajduje się Muzeum Mikołaja Kopernika

nich byli między innymi: Feliks Reich, Bernard Sculteti, Jerzy Zimmerman, a także późniejszy biskup chełmiński Tiedemann Giese. Znany i szczegółowo opisany jest fakt udzielenia pomocy medycznej staroście z Topiałów – Georgowi von Kunheim. Jego leczeniem Kopernik zajął się na usilne prośby księcia pruskiego Albrechta. Był także wielokrotnie wzywany na konsylia medyczne do Gdańska, Olsztyna, Elbląga i Królewca. Kopernik prowadził także korespondencyjne konsultacje dotyczące bardziej skomplikowanych przypadków medycznych z Janem Benedyktem Solfą – lekarzem przybocznym króla Zygmunta Starego, Janem Teslerem z Wrocławia, a także dr. Wawrzyńcem Wille, który pełnił funkcję lekarza na dworze wspomnianego już wcześniej księcia Albrechta Pruskiego. Podczas swojej ponad trzydziestoletniej praktyki lekarskiej Mikołaj Kopernik pogłębiał swoją wiedzę medyczną studiując wiele dostępnych podówczas ksiąg o tematyce medycznej. Wykaz tych ksiąg, które znajdowały się w posiadaniu Kopernika przedstawiono w tabeli 2. Niestety księgi te wraz z całą biblioteką biskupów warmińskich zostały zajęte podczas potopu szwedzkiego jako łup wojenny. Znajdują się one obecnie w bibliotece uniwersytetu w Uppsali oraz w bibliotece kapitałowej w Strangnas w Szwecji. Z tymi księgami związana jest także ciekawa historia identyfikacji szczątków Mikołaja Kopernika dokonana w 2010 r. podczas remontu krypty pod podłogą Katedry we Fromborku. Postanowiono bowiem wówczas oprzeć wspomnianą identyfikację o nowoczesne badania DNA. Jako źródła materiału genetycznego pochodzącego wprost od wielkiego astronoma użyto włosów, które specjalna ekipa dochodzeniowa odnalazła w księgach medycznych w Uppsali. W księgach tych ponadto można znaleźć odręczne notatki czynione na marginesach ręką Kopernika, a także całe gotowe recepty. W tabeli 3 zawarto wykaz składników używanych do sporządzania leków, które były ordynowane przez Mikołaja Kopernika zgodnie z zasadami ówczesnej wiedzy medycznej. Warto przypomnieć, że do obowiązków lekarza należało podówczas nie tylko wypisanie odpowiedniej recepty, ale także własnoręczne przygotowanie medykamentu i dostarczenie go choremu. Jak widać

Fot. 3. Portret Mikołaja Kopernika u schyłku życia odtworzony przez Centralne Laboratorium Kryminalistyki na podstawie oceny antropologicznej

z przygotowanego zestawu środków leczniczych, były wśród nich składniki pochodzące z ziołarstwa, medycyny ludowej oraz takie, które były zalecane przez Avicennę, Dioskoridesa i innych mistrzów terapii medycznej. Niektóre z ówczesnych leków zawierały ponad dwadzieścia różnych składników. Kopernik starał się zachować racjonalność i rozagę w tym zakresie, prezentując głoszone przez niego zdanie, iż najlepsze są krótkie recepty. Prezentowany przez Kopernika sceptycyzm dobrze oddaje jedna z zachowanych recept, w której pisze tak: *Weź dwie kwarty wina, dodaj cztery drachmy suszonych fig, cynamonu, goździków i szafranu po pięć drachm*

Fot. 4. Strona tytułowa artykułu o dokonaniach Mikołaja Kopernika w zakresie medycyny opublikowanego przez autora tego opracowania przed kilku laty

każdego. Jeśli Bóg pozwoli to pomoże. Z drugiej strony ciekawe, czy ten medykament przepisany na dolegliwości brzuszne pomógł pacjentowi czy nie? Zgodnie z tradycją Mikołaj Kopernik był dostępny jako lekarz nie tylko wymienionym powyżej możliwym tego świata. Podobno przygotowywał także leki dla ubogich mieszkańców Warmii, a w szczególności tych, którzy trafiali do istniejącego we Fromborku od XIV w. Szpitala św. Ducha. Obiekt ten mieścił się w Kaplicy św. Anny niedaleko od wzgórza katedralnego. Wprawdzie w ówczesnych czasach szpitale kojarzyły się bardziej z domami opieki. Niewątpliwie jednak ich pensjonariusze, którzy byli biedni i często w podeszłym wieku wymagali także opieki medycznej. Warto także wspomnieć o osiągnięciach Kopernika w zakresie higieny i medycyny prewencyjnej. Otóż podczas epidemii choroby zakaźnej na Wybrzeżu w 1519 r., zgodnie z zaleceniami Kopernika zbudowano specjalny, innowacyjny wodociąg. Dzięki temu ludność wielu wiosek Warmii i Pomorza została zaopatrzona w zdrową wodę. Na wodociągu we Fromborku można znaleźć wyryty prosty wiersz łaciński, sławiący Kopernika o treści: *Jego mądrość dała ludziom to, czego poskąpiła im natura*. Ze wszystkich opracowań historycznych wynika, że Mikołaj Kopernik był lekarzem uczonym i doświadczonym, a jednocześnie mającym duże uznanie i budzącym zaufanie. Brak jest natomiast bezpośrednich dowodów, aby angażował się w badania naukowe w tym zakresie. Być może jest to związane z tym, że cała spuścizna po Koperniku pod postacią listów i notatek została bezpowrotnie utracona podczas najazdu szwedzkiego. Natomiast jedynie ksiądz Brożek z Kurzelowa, który zajmował się wcześniej badaniem tych dokumentów sugerował, że Kopernik próbował wprowadzić do medycyny elementy matematyki oraz mechaniki Archimedesesa. Byłaby to całkiem nowa i oryginalna w owych czasach wizja postępu w medycynie. Istnieją także dwa niemal identyczne manuskrypty pochodzące z XVII i XVIII w. zatytułowane:

Program studiów medycznych w Uniwersytecie w Padwie za czasów Mikołaja Kopernika

- I – studia na stopień bakałarsza
Dwuletnie czytanie, komentarze i dyskusje nad dziełami Hipokratesa, Galena i Avicenny:
Hipokrates – *Aforyzmy* i *Prognostyki*
Avicenna – *Kanon*
Galen – *Mikrotegmus*.
- II – studia na stopień licencjata (*veniam practicandi*)
Kończył trzeci rok medycyny praktycznej dotyczący budowy i schorzeń górnej i dolnej połowy ciała ludzkiego.
- III – uzyskanie stopnia doktora nauk medycznych (*veniam docendi*)
Kończył dwa lata praktyki medycznej i chirurgicznej pod nadzorem doświadczonego mistrza w zawodzie.

Wykaz składników najczęściej używanych do przygotowywania leków w czasach Mikołaja Kopernika

Zioła, owoce i przyprawy	• cynamon • goździki • mięta • ruta • szałwia • skórka cytryny • werbena • pieprz • tamaryszek • figa • szafran • kora dębu • koper • czerwony hiacynt • rumianek • róża • i wiele innych
Sproszkowane kamienie i metale szlachetne	• złoto • srebro • perły • czerwone korale • szafiry • szmaragdy
Płynny i wywary	• woda • wino • absynt • ocet • soki owocowe
Inne, niekiedy dziwne składniki	• cukier • miód • róg jednorożca • kość z serca jelenia • ząb słonia • tłuszcz z bobra • glina armeńska

Regimen Sanitatis D. Copernici Canonici Varmiensis per Annum ad omnes Menses. Oznacza to w tłumaczeniu na język polski: *Przepisy zdrowotne doktora Kopernika, kanonika warmińskiego, na cały rok według miesięcy.* Jest to opracowanie w stylu astrologiczno-wróźbiarskim, nawiązujące do czasów szkoły Salerno w medycynie. Ze względu na taki właśnie charakter, w którym trudno doszukać się zbyt wielu elementów racjonalnych, większość badaczy zajmujących się studiami nad biografią naszego wielkiego uczonego uważa, iż jest to dzieło niesłusznie przypisywane Kopernikowi. Z drugiej jednak strony pamiętać należy, że taka była wówczas medycyna, tkwiąca swoimi korzeniami w średniowieczu, podczas gdy inne nauki rozwijały się już w ożywczych prądach Oświecenia.

Trzeba pamiętać, że Mikołaj Kopernik poza praktykowaniem medycyny i wielkimi odkryciami w dziedzinie astronomii zajmował się także matematyką, kartografią, ekonomią, poezją i administracją. Na dodatek nieobca mu była sztuka wojenna, dzięki której z dużym powodzeniem dowodził obroną zamku w Olsztynie przed nacierającymi wojskami krzyżackimi. Warto w tym miejscu przytoczyć zakończenie artykułu opracowanego przez nieżyjącego już kierownika Katedry Historii Medycyny prof. Eugeniusza Sierkowskiego zatytułowanego: *Mikołaj Kopernik jako lekarz i medycyna jego czasów.* Artykuł ten, z którego poza szeregiem innych publikacji korzystałem w swoich opracowaniach nad działaniami medycznymi Mikołaja Kopernika, ukazał się w 1973 r. na łamach *Archiwum Historii Medycyny.* Natomiast cytuję, który pragnę przytoczyć, kończąc ten materiał, brzmi następująco: *Mikołaj Kopernik był typowym człowiekiem epoki Odrodzenia i poza badaniami nieba, które przysporzyły mu sławy, a nam dały prawdziwy obraz Wszechświata, nic co ludzkie nie było mu obce.*

Mikołaj Kopernik zmarł 24 maja 1543 r. we Fromborku i został pochowany w katedrze fromborskiej, a na epitafium wystawionym przez biskupa Marcina Kromera w 1581 r. widnieje napis *artium et medicinae doctor.* Na koniec warto wspomnieć, że większość znanych portretów Kopernika

przedstawia mężczyznę w sile wieku. Natomiast dzięki badaniom antropometrycznym czaszki wielkiego astronoma dokonanych po odnalezieniu Jego szczątków możemy uświadomić sobie jak wyglądał Mikołaj Kopernik u schyłku życia.

prof. Bolesław Rutkowski

Księgi medyczne, z których korzystał Mikołaj Kopernik podczas studiów oraz w trakcie praktyki lekarskiej

Arnoldus de Villanova, *Breviarum practicae medicinae*, Pawia, 1485 r.

Joannes Michael Savonarola, *Canonica de Teribus*, Bolonia, 1485 r.

Hugo Seneasis, *Super quarta seu primi Canonis Avicennae*, Wenecja, 1485 r.

Joannes Michael Savonarola, *Practica medicinae*, Wenecja, 1486 r.

Valascus de Taranta, *Practica medicinae alias Philonium pharmaceticum et chirurgicum*, Lyon, 1490 r.

Hipokrates, *De praeparatione hominis*, Tybinga, 1512 r.

Alexander Benedikt, *Anatomice et Aphorismi*, Paryż, 1514 r.

Galen, *De affectorum locorum notitia libri sex*, Paryż, 1513 r.

Mesue, *Opus medicinale cum expositione Mondini super canones universales*, Wenecja, 1502 r.

Paulus de Aegina, *Libri septem quibus dextra medendi ratio... continentur*, Bazylea, 1538 r.

Hipokrates, *Praesagia*, Paryż, 1511 r.

Paulus de Aegina, *Praecepta salubaria*, Paryż, 1512 r.

Johannes de Vigo, *Practica arte chirurgica*, Lyon, 1516 r.

Johannes de Cuba, *Hortus Sanitatis*, Paryż, 1497 r.

Johannes de Ketham, *Fasciculus medicinae*, Wenecja, 1500 r.

Antonius Guainerius, *Opera medica*, Wenecja, 1497 r./1498 r.

Johannes Gaddesden, *Anglicus, Rosa Anglica practicae medicinae*, Padwa, 1492 r.

Arnoldus de Villanova, *Breviarum practicea medicinae*, Wenecja, 1497 r.

Petrus de Argellata, *Chirurgia*, Wenecja, 1499 r.

Mattheus Silvaticus, *Allus Pandectarum medicinae – Quaestiones aliorum auctorum*, Wenecja, 1498 r.

Caballus Franciscus, Bartholomeus Montangana, *De therica Cermisonus Antonius, Consilia medica*, Wenecja, 1499 r.